

Рень Л. В.

ORCID 0000-0003-1015-2684

Кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної роботи
та освітніх і педагогічних наук
Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: lora200416@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ КАЗКОТЕРАПІЇ У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ДО УМОВ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті представлена позиція автора щодо процесу адаптації дітей з особливими потребами до умов навчального закладу. Типовими труднощами в адаптаційному процесі цих дітей є страх взаємодіяти з іншими, відповідати на уроці, невміння налагоджувати товариські відносини, ігнорування чи нерозуміння правил поведінки у школі. Автор доводить, що дієвим методом для ефективної первинної адаптації виступає казкотерапія як метод, який використовує казкову форму для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, удосконалення взаємодії з оточуючим світом.

Мета роботи – схарактеризувати особливості використання методу казкотерапії у процесі адаптації дітей з особливими потребами до умов навчального закладу, представивши його потенційні можливості та методичні аспекти впровадження.

Методологія дослідження базується на аналізі та синтезі наукових джерел, спостереженні та порівнянні практики соціальної роботи з дітьми з особливими потребами. Теоретико-методологічним підґрунтям роботи є уявлення про арт-терапію як напрям допомоги клієнтам, що інтегрує педагогічну, психологічну та мистецьку складові (О. Копитін, О. Тараріна, Б. Теплов).

Наукова новизна статті полягає у тому, що запропоноване авторське бачення методичних аспектів застосування методу казкотерапії для первинної адаптації дітей з особливими потребами до умов навчального закладу.

Висновки. Казкотерапія є ефективним методом адаптації дітей з особливими потребами до умов навчальних закладів. Завдяки їй дитина може виразити свої емоції у формі усних або намальованих, виліплених, зроблених з піску або тканини сюжетів казки. Також вона є важливим елементом соціальної підтримки спеціалістом дитини, що виявляється у фокусуванні його уваги на актуальних завданнях розвитку особистості учня на етапі входження у новий освітній простір. Це сприяє розумінню дитиною зацікавлення дорослих у її успішності, допомагає знизити рівень негативних проявів її поведінки, стабілізації емоційного фону, що є важливим для процесу адаптації.

Ключові слова: адаптація, дитина з особливими потребами, казка, казкотерапія, інклюзивне навчання.

Постановка проблеми. Актуальність роботи. Реалізація права на освіту сприяє становленню особистості дитини, її соціалізації. Сучасне суспільство усвідомлює значущість забезпечення цього права для дітей, незалежно від їхніх особливостей.

Інклюзивність освітніх закладів є підтвердженням їхньої готовності до змін, гнучкості. Водночас окреслимо виклики, з якими, зі слів спеціалістів, вони зіштовхуються і які імпліцитно існують в сфері освітніх закладів з інклюзивним навчанням:

- з одного боку, наявні методики роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, однак часто доводиться діяти інтуїтивно через відсутність спеціальних навичок упровадження цих методик;
- визначена важливість взаємодії між фахівцями (вчителями, соціальними педагогами, асистентами вчителя), батьками, однак, на практиці буває складно досягти консенсусу;
- усвідомлення необхідності цілеспрямованої роботи з дитиною з особливими потребами і, разом з тим, відчуття деякої розгубленості щодо перших етапів взаємодії.

Тому важливо у контексті супроводу дитини з особливими освітніми потребами насамперед організувати процес її адаптації до навчання, класу, школи у цілому.

У психолого-педагогічному дискурсі прийнято вважати, що адаптація дитини до нових умов відбувається у продовж 3-6 місяців. Як правило, про адаптацію у контексті навчання у школі ведуть мову щодо учнів перших та п'ятих класів. Разом з тим, зважаючи на актуальність інклюзивного навчання, положення Закону України «Про освіту» (2017), необхідно звернути увагу на адаптацію дітей з особливими потребами до умов освітнього закладу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема адаптації у контексті соціальної роботи вивчалася О. Безпалько, Ф. Гідденсом, І.Зверевою, Р. Овчаровою, Л. Тюптею та ін. Сутність соціальної адаптації дітей з особливими потребами досліджували Ю. Бугера (соціальна адаптація дітей з розладами аутичного спектру), І. Епштейн (соціальна адаптація дітей молодшого шкільного віку з вадами слуху). Фундаментальні засади та можливості арт-терапевтичних методів у роботі з різними категоріями клієнтів розкриті М. Кисельовою, О. Копитіним, О. Тараріною, Б. Тепловим,. Теоретичні та практичні аспекти застосування казкотерапії представлені І. Вачковим, А. Гнездиловим, Т. Зінкевич-Євстигнеєвою, Н. Сакович, І. Стишенюк, Р. Ткач.

Мета статті – схарактеризувати особливості використання методу казкотерапії у процесі адаптації дітей з особливими потребами до умов навчального закладу, представивши його потенційні можливості та методичні аспекти впровадження.

Методологія дослідження базується на аналізі та синтезі наукових джерел, спостереженні та порівнянні практики соціальної роботи з дітьми з особливими потребами. Теоретико-методологічним підґрунтям роботи є уявлення про арт-терапію як напрям допомоги клієнтам, що інтегрує педагогічну, психологічну та мистецьку складові.

Наукова новизна. У статті запропоноване авторське бачення методичних аспектів застосування методу казкотерапії для первинної адаптації дітей з особливими потребами до умов навчального закладу.

Результати дослідження. Адаптація у контексті соціальної роботи розглядається як процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграція особистості в соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища. Процес соціальної адаптації безперервний, зважаючи на те, що в навколишньому середовищі постійно відбуваються зміни соціальної дійсності, які потребують нових способів пристосування індивіда [2, с. 7-8].

Адаптація є складовою соціалізуючого процесу, її необхідно розглядати в діалектичній єдності двох діяльностей – зовнішньої (матеріально-духовної, що спрямована на зміну умов зовнішнього середовища) та внутрішньої (суб'єктивно-психічної, що спрямована на перетворення внутрішнього світу суб'єкта). Тому важлива узгодженість оцінок, особистих можливостей і прагнень [2, с. 7-8].

Незалежно від віку дитини з особливими потребами, яка приходить навчатися, типовими труднощами на цьому етапі є страх взаємодіяти з іншими, відповідати на уроці, невміння налагоджувати товариські відносини, ігнорування чи нерозуміння правил поведінки у школі.

Так чи інакше, адаптація – це необхідний процес, який відбувається при виникненні у житті людей нових умов, обставин, тобто вона відбувається незалежно від її учасників. Однак, коли у цей процес залучений зацікавлений фахівець, який прогнозує результат у кожному конкретному випадку, тоді можемо говорити про цілеспрямований характер адаптації. Усвідомлюємо, що вдало організований процес адаптації, що базується на індивідуальному підході, профілакуватиме труднощі у навчанні й поведінці учня з особливими потребами. А відтак від благополуччя адаптаційного періоду під час вступу дитини з особливими потребами до навчального закладу значною мірою залежить також успішність її подальшої соціалізації.

Вважаємо, що результативність адаптаційного процесу дитини з особливими потребами до умов навчального закладу визначається такими показниками, як: позитивний емоційний фон; налагоджені комунікативні зв'язки з однолітками; інтерес до навчання, прояви пізнавальної активності; розуміння, до кого можна звернутися у разі необхідності. Ефективним методом покращення цих показників у практиці соціальної роботи зарекомендувала себе арт-терапія.

У своєму дослідженні ми виходимо з позицій, що арт-терапія як новий інтегративний напрям розвивається на основі інтердисциплінарного підходу, інтегрує у собі засадничі теорії з педагогіки, психології, мистецтва (зокрема, зображувального, літературного, музичного). Як стверджує О. Копитін [4], один із напрямів арт-терапії – педагогічний – має неклінічну спрямованість і розрахований на потенційно здорову особистість, де на перший план виходять завдання розвитку, виховання і соціалізації. Відповідно педагогічний напрям арт-терапії – це турбота про емоційне самопочуття та благополуччя особистості, групи, колективу засобами художньої діяльності.

Такий підхід до арт-терапії цілком обґрунтовано дозволяє застосовувати казкотерапію як один із її методів у роботі соціальних педагогів, асистентів вчителя щодо сприяння процесу адаптації дітей з особливими потребами до умов навчального закладу.

Науковці визначають, що казкотерапія – це метод, який використовує казкову форму для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, удосконалення взаємодії з оточуючим світом [3, с. 33].

Звернемо увагу на аксіоматичне значення казки та роботи з нею у роботі фахівця. Так, М. Кисельова [3, с.33-34] стверджує, що казка викликає сильний емоційний резонанс як в особистості. Концепція казки базується на ідеї цінності метафори, яка передає інформацію про життєво важливі явища, цінності, влаштування світу; про те, що відбувається з людиною у різні періоди її життя, які етапи у процесі самореалізації проходить чоловік або жінка; які «пасти», труднощі можуть зустрічатися у житті і як їх долати; як цінувати дружбу та любов; як цінувати стосунки з батьками та дітьми, якими цінностями важливо керуватися у житті. Казка виступає основою для формування «морального імунітету» (здатності людини до протистояння негативним впливам духовного, ментального та емоційного характеру, що йдуть із соціуму) та підтримки «моральної пам'яті».

Позитивного ефекту метод казкотерапії досягає завдяки тому, що казка працює відразу на двох рівнях – свідомому та підсвідомому. Під час роботи з казкою дитина ототожнює себе з героями, може провести паралель з тими процесами, які відбуваються у її житті. Приховане послання, наявне у казці, має бути метафоричним і простим. Казка має спрямованість – упорядкувати внутрішній світ дитини, гармонізувати її емоційний стан; дізнатися нове, розширити, перейняти досвід, зробити вибір, здійснити бажані зміни.

Окреслюючи можливості казкотерапії у роботі з дітьми з розладами спектру аутизму, Ю. Бугера [1, с. 42] дійшла висновку, що казка реалізує вагомий терапевтичний ефект: підвищує емоційне налаштування, рухову активність, покращує пластичність та рухливість нервових процесів, сприяє розвитку моторики і координації рухів, зняттю фізичного та психічного напруження, збільшенню працездатності дітей та завдяки різнобарвному казковому змісту і сюжетних ліній забезпечує розвиток усіх складових психічного розвитку дитини, сприяє її соціальній адаптації.

Зважаючи на це, переконані (слідом за Н. Сакович [5, с. 19]), що казка певною мірою задовольняє три природні психологічні потреби дитини: *в автономності* (у кожній казці герой діє самостійно впродовж усього шляху, робить вибір, приймає рішення, покладаючись лише на себе); *у компетентності* (герой виявляється здатним подолати неймовірні перешкоди і, як правило, стає переможцем, досягає успіху, хоча може зазнавати тимчасових невдач); *в активності* (герой завжди активний, знаходиться у дії – кудись їде, когось зустрічає, допомагає та ін. Іноді спочатку поведінка героя не є активною: поштовх до активності провокується ззовні іншими персонажами).

Відповідно, задовольняючи ці потреби, на думку Н. Сакович [5, с. 20], у дітей формується автономність (виражається у прагненні проявляти свою позицію та погляди), активність (передбачає здатність володіти ініціативою у спілкуванні, емоційно відгукуватися на стан співрозмовника), соціальна компетентність, компонентами якої є мотиваційний (ставлення до іншої людини – прояв доброти, уваги, співчуття, сприяння), когнітивний (пізнання іншої людини, здатність зрозуміти її особливості, інтереси, зміни настрою), поведінковий (здатність обирати адекватні до ситуації способи взаємодії з іншими дітьми).

Для ефективного адаптаційного процесу вважаємо за доцільне організувати *індивідуальну роботу* з дитиною з особливими потребами. Тривалість кожного казкотерапевтичного заняття – до 30 – 40 хв. (залежно від віку та інтелектуальної збереженості у дитини); частота занять – 2 рази на тиждень впродовж місяця. Вважаємо це необхідним часом для надання дитині з особливими потребами важливої підтримки фахівцем на етапі її первинної адаптації до школи.

Перше заняття доречно побудувати відповідно до «кататимного походу у казку», що передбачає такі етапи:

1. Попередня бесіда (10 хв). Дитині пропонується розказати про свою улюблену казку, коли і від кого її вперше почула, які моменти запам'яталися найбільше, як ставиться до героїв казки.
2. Релаксація (1 – 5 хв.). Для цього можна застосувати дихальні вправи.
3. Представлення образу (до 10 хв.). Спеціаліст просить дитину представити себе у тій казці, яку обговорювали, розповісти про образ.
4. Обговорення (до 10 хв.). Обговорення казки, отримання дитиною домашнього завдання – намалювати образ, який вона уявила. Робота з малюнком слід провести на наступному занятті.

Таким чином, перше заняття дає можливість продіагностувати актуальну життєву ситуацію дитини з особливими потребами. Для нас це є важливим відправним пунктом, оскільки у процесі адаптації до умов навчального закладу слід врахувати наявний соціальний досвід дитини і вибудувати зв'язок з новими умовами, шкільним колективом за допомогою подальших занять.

При аналізі заняття фахівцю слід звернути увагу на опис головного героя казки, з яким, як правило, асоціює себе дитина; сюжет (романтичний, трагічний, спокійний); динаміка і логіка казки (насиченість подіями, композиційна єдність казки); емоційна реакція дитини при розповіді казки (моменти емоційного піднесення при розповіді вказують на ту актуальну зону, з якої варто починати роботу).

Окреслимо етапи типового занурення у роботу з казкою на наступних заняттях:

1. Створення комфортної атмосфери (розминка для налаштування на казкову атмосферу).
2. «Включення тіла» дитини (намалювати або написати щось).
3. Вхідження у казковий простір (розповідь казки чи казкової історії).
4. Робота з казкою (аналіз казки, розказування казки від імені якогось одного героя, написання власної казки, переписування або дописування казки, малювання за мотивами казки, постановка казки за допомогою ляльок).
5. Аналіз роботи та вихід із казки (обговорення з дітьми, де цей досвід можна застосувати у житті, у яких конкретних ситуаціях).

У роботі з дітьми з особливими потребами важливо здійснювати емпатмент. Так, за допомогою казкотерапії дитина може створити власного супер-героя (намалювати, зліпити, описати), наділивши його особливими якостями. У спеціально організовану обговоренні з фахівцем у дитини актуалізуються наявні у неї ресурси і вибудовується бачення щодо подальших мрій та цілей.

Для ефективності процесу адаптації вважаємо за доцільне використовувати різні варіанти роботи з казкою, а також залучати інші методи арт-терапії для представлення героїв та сюжетів (колажування, ліплення, малювання, залучення музики, фотографування та ін.). Як додатковий засіб для роботи у методі казкотерапії можна використати метафоричні асоціативні картки (наприклад, «Майстер казок», автор Т. Зінкевич-Євстигнеєва; «Варення із кульбаб», автор М. Давиденко; «Дідусині казки», автор І. Івженко), що сприятимуть діагностиці актуальної життєвої ситуації та розкриттю прихованих потенціалів і можливостей дитини з особливими потребами.

При цьому важливим аспектом успішної роботи з дитиною з особливими потребами є здатність спеціаліста створювати надихаючий простір, тобто те місце, куди дитині цікаво приходити. Для організації такого простору фахівець має бути сам захоплений процесом, що відбувається у його взаємодії з дитиною, усіляко сприяти її адаптації до умов навчального закладу.

Висновки. Таким чином, казкотерапія є ефективним методом адаптації дітей з особливими потребами до умов навчальних закладів. Завдяки їй дитина може виразити свої емоції у формі усних або намальованих, виліплених, зроблених з піску або тканини сюжетів казки. Також вона є важливим елементом соціальної підтримки спеціалістом дитини, що виявляється у фокусуванні його уваги на актуальних завданнях розвитку особистості учня на етапі входження у новий освітній простір. Це сприяє розумінню дитиною зацікавлення дорослих у її успішності, допомагає знизити рівень негативних проявів її поведінки, стабілізації емоційного фону, що є важливим для процесу адаптації.

Перспективи подальших досліджень окресленого напрямку вбачаємо у вивченні можливостей та апробації методу казкотерапії у роботі з інклюзивними класними колективами у цілому.

References

1. Бугера Ю. Ю. До проблеми соціальної адаптації дітей з розладами спектру аутизму засобами казкотерапії. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна.* 2018. Вип. 31. С. 35-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2018_31_5
Buhera, Yu.Iu. (2018). Do problemy sotsialnoi adaptatsii ditei z rozladamy spektru autyzmu zasobamy kazkoteraapii. [To the problem of social adaptation of children with disorders of the autism spectrum by means of fairytale therapy]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Serii: Sotsialno-pedahohichna – Collection of scientific works of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ogiyenko. Series: social and pedagogical.* 31, 35-43.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery (2012) / za zah. red. I. D., Zvierievoi. [Encyclopedia for social professionals]. Kyiv, Simferopol, Ukraine: Universum.
3. Киселева М.В. Арт-терапия в работе с детьми: руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми. Санкт-Петербург: Речь, 2008. 160 с.
Kyseleva, M.V. (2008). Art-terapiya v rabote s detmy: rukovodstvo dlia detskykh psykhologov, pedahohov, vrachei u spetsyalystov, rabotaiushchykh s detmy. [Art therapy in work with children]. Sankt-Peterburh, Russia: Rech.
4. Копытин А.И. Системная арт-терапия. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 224 с.
Kopytin, A.Y. (2001). Systemnaia art-terapiya [Systemic art therapy]. Sankt-Peterburh, Russia: Piter.
5. Практика сказкотерапии / под ред. Н. А. Сакович. Санкт-Петербург: Речь, 2004. 224 с.
Praktyka skazkoteraapii (2004) / pod red. N. A., Sakovych. [Practice of fairy tales]. Sankt-Peterburh, Russia: Rech.

Ren L.

ORCID 0000-0003-1015-2684

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Social Work and Educational and Pedagogical Sciences
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: lora200416@gmail.com

USING THE FAIRYTALE THERAPY METHOD IN THE PROCESS OF ADAPTATION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS TO THE CONDITIONS OF THE EDUCATIONAL INSTITUTION

The article presents the author's position regarding the adaptation process of children with special needs to the conditions of the educational institution. Typical difficulties in the adaptation process of these children are the fear of interaction with others, responding at the lessons, inability to make friends of classmates, ignoring or misunderstanding the behavior rules at school. The author argues that the efficient method for effective primary adaptation is fairytale therapy as a method that uses a fairytale form to integrate the person, develop her creative abilities, expand consciousness, and improve interaction with the world around.

Article's purpose is to characterize the features of using the fairytale therapy method in the process of adaptation of children with special needs to the conditions of the educational institution, presenting its potential opportunities and methodical aspects of implementation.

***Methodology** of research is based on the analysis and synthesis of scientific sources, observation and comparative the practices of social work with children with special needs. The theoretical and methodological basis of the work is the idea of art-therapy as a scientific and practical field of helping clients. It integrates pedagogical, psychological and artistic components (O. Kopytin, O. Tararina, B. Teplov).*

Scientific novelty of the article is that the author's vision of methodical aspects of using the fairytale method for primary adaptation of children with special needs to the conditions of the educational institution is offered.

***Conclusions.** The fairytale therapy is an effective method for adaption of children with special needs to the conditions of educational institutions. Thanks to it, children can express their emotions in the form of oral or drawn, fashioned, made of sand or fabric of fairy tale plots. It is also an important element of social support for a child's by a specialist. It helps a specialist to focus on the actual tasks of the pupil's personality development at the stage of entering a new educational space. It promotes the child's understanding of adults' concernment in his success, helps to reduce the level of negative behavior display, stabilization the emotional background, which are important for the adaptation process.*

***Key words:** adaptation, child with special needs, fairy tale, fairytale therapy, inclusive education.*

Стаття надійшла до редакції: 21.12.2019

Рецензент: Т. Янченко – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та методики викладання історії і суспільних дисциплін Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка